

Н. В. Крижановська,

Запорізький національний університет, м. Запоріжжя

ХУДОЖНЄ МОДЕЛЮВАННЯ ІСТОРИЧНИХ ПОСТАТЕЙ І ВИГАДАНИХ ПЕРСОНАЖІВ (НА ПРИКЛАДІ РОМАНУ В. ШКЛЯРА «ЗАЛИШЕНЕЦЬ. ЧОРНИЙ ВОРОН»)

У статті здійснено спробу виявити особливості художнього моделювання історичних постатей і вигаданих персонажів в українських історичних романах ХХІ ст. на прикладі роману В. Шкляра «Залишенець. Чорний Ворон».

Ключові слова: історична постать, вигаданий персонаж, фразеологізми, професіоналізми, прислів'я, приказки, епітети, порівняння, метафори, діалектизми, говіркові елементи.

В статье делается попытка выявить особенности художественного моделирования исторических личностей и придуманных персонажей в украинских исторических романах ХХІ ст. на примере романа В. Шкляра «Залишенець. Черный Ворон».

Ключевые слова: историческая личность, придуманный персонаж, фразеологизмы, профессионализмы, поговорки, эпитеты, сравнение, метафоры, диалектизмы, говор.

This article is an attempt to expose and ground peculiarities of artistic modeling of historical personalities and fictitious characters in Ukrainian historical novels of the 21st century on the example of the Vasyl' Shklyar's novel «Zalyshenets. Chornyi Voron» («The Black Raven, or Stay-Behinder»).

Keywords: historical personality, fictitious character, phraseological unit, professionalism, proverb, epithet, simile, metaphor, dialecticism, patois.

Факти з історії, історичні постаті не втратили актуальності в літературному дискурсі, незважаючи на досить широку історичну панораму, висвітлену українськими письменниками в різні періоди нашої історії. Подібна зацікавленість зумовлена тим, що кожне покоління прочитає історичні факти, інтерпретує діяльність історичних осіб з позиції світогляду сучасності крізь призму морально-етичного виховання. Визначальний вплив на сприйняття історичних образів і вигаданих постатей має саме художнє моделювання автором історичних фактів і осіб.

До вивчення художнього моделювання образів звертались неодноразово різні науковці в різні часи. У своїй статті ми згадаємо лише тих, хто досліджував особливості зображення історичних постатей і вигаданих персонажів останнього десятиліття. Серед таких виділяємо: Горбач Н., Лілік О., Стадніченко О., Ткачук М. тощо. Горбач Н. у своїй роботі досліджувала особливості типізації історичних осіб, засоби характеротворення в історичних романах і повістях Юрія Мушкетика. Лілік О. розглядала специфіку відтворення історичних реалій, особливості творення образів отамана і повстанців у романі В. Шкляра «Залишенець. Чорний Ворон». Ткачук М. визначала своєрідність дискурсивної практики Пантелеймона Куліша на прикладі історичного роману «Чорна Рада». Окреслила особливості романтичної поетики, мистецтва моделювання характерів.

У своєму дослідженні ми аналізуємо художнє моделювання історичних постатей і вигаданих персонажів у історичному романі ХХІ ст. В. Шкляра «Залишенець. Чорний Ворон».

Актуальність статті продиктована тим, що незважаючи на значну кількість критичних робіт з вивчення роману В. Шкляра «Залишенець. Чорний Ворон», аналіз художнього моделювання історичних постатей і вигаданих персонажів у романах ХХІ ст. (включаючи згаданий роман В. Шкляра) є недостатнім. Адже, Стадніченко О. у своєму дослідженні звертає увагу на особливості реалізації художньої й історичної правди у романі. Герасименко Л. акцентує на історичній правді твору, наголошуючи на його документальності. Миколаєнко А. наголошує на сучасному прочитанні історії, історичних постатей.

Мета статті – охарактеризувати особливості художнього моделювання історичних постатей і вигаданих персонажів у романі В. Шкляра «Залишенець. Чорний Ворон».

Завдання:

– встановити тлумачення життєписів конкретних осіб осмислено в парадигмі «особистість-спільнота-нація», стосунків із владою, можновладцями, народом;

– проаналізувати засоби фіксації змінних процесів внутрішнього світу героїв, зосередження на мотивах їхньої поведінки, самоаналізів їхніх вчинків і дій, переживань і відчуттів, варіювання форм внутрішнього мовлення, деталізації зовнішнього портрета (рухів, ліній, поз).

Поява роману В. Шкляра «Залишенець. Чорний Ворон» стала резонансним явищем як у культурному, так і політичному колах. Автор у романі розповідає про історичні події на Західній Україні 20-30 х. рр. ХХ ст., змальовує історичних осіб разом із художніми образами. У романі показано протистояння всередині українського народу між тими, хто змирився з відповідною ситуацією, і тими, хто вирішив боротися проти загарбників, відстоюючи право вибору і власну свободу.

Домінантною ознакою літератури є те, що вона не перебирає на себе завдань переповідати, дублювати історію, а має свої специфічні обов'язки – звертаючись до минулого, знаходити в його драматичних протиріччях, складних долях героїв спільні для всіх епох суспільні та моральні орієнтири, збагачувати свого сучасника глибинним досвідом поколінь. Тому, навіть використовуючи дані історичної науки, документи, письменник опрацьовує їх відповідно до загального задуму історичного твору, його внутрішньої логіки, самовияву, характеру героя.

Звертаючись до документальних свідчень, В.Шкляр зображує історичних постатей поруч з художніми персонажами. Серед реальних образів: отаман Чорний Ворон, Петро Трохименко, Юхим Терещенко, отамани

Гупало, Голик-Залізник, Загородній; родина Чучупак (брати Василь, Олекса, Петро, Семен). Серед вигаданих персонажів можна виділити найкolorитніші: Ходя, Вовкулака, Біжу, чорний ворон тощо. Вигадані образи є своєрідними і допомагають у зображенні історичної епохи, характеризують менталітет народу. Так, наприклад, образ китаєця Чань (Ходя), якого взяли в полон загін Чорного Ворона: «... в цьому косоокому немає ні краплі страху, ніби він вирушав прямісінько в рай і, сучий син... жодної тіні страху не було в чорних шпаринках його очей» [11]. Використовуючи у мовленні оповідача лайку, метафору, автор тим самим підкреслює, що повстанці з повагою ставляться до людей різних національностей, якщо вони гідні того. Чорний Ворон і його однодумці не були націоналістами або нелюдьми, які вирізали всіх поспіль, вони лише захищали своє, відстоювали власну Батьківщину. В епізоді зустрічі Чорного Ворона і Чаня яскраво видно, що після того як Чань зізнався, що воює за їжу, що це не його війна, що в такий спосіб просто виживає. Отаман забирає його з собою, бо побачив у ньому сміливість і відсутність страху перед смертю, як дізнаємось пізніше Ходя виправдає його довіру. Називаючи Ходю собакою, Чорний Ворон не принижує його, а з остороною ставить його до малознайомої людини. Мовлення персонажів представлено говірковими елементами, діалектизмами, прислів'ями, приказками тощо. Наприклад, ходя – це діалектична назва у народі китаєців. Ще можна знайти: косооки, сліпі тощо. У розмові холодноярівці використовують діалектизми, архаїзми: калавурити – стерегти, амнеція – застаріла форма від амністії, луг – водний настій попелу, що вживався замість мила, варги – губи, маюфес – жидівський танець, чавунка – залізниця, мухомори – місцеві мешканці, які під загрозою смерті або з корисливих цілей переходили на бік червоних, твар – обличчя тощо. Увиразнюючи мовлення персонажів, автор надає реалістичності твору з максимальним наближенням до історичної епохи.

До вигаданих персонажів відноситься і чорний ворон, як свідок багатьох подій, пов'язаних з життям і діяльністю Чорного Ворона і його загону, додає у зміст роману певного містичного забарвлення. Паралель між цими персонажами починається зі спільної назви, вміщує однакові риси характеру (мудрість, розважливості, «живучість»), символічною є і їх кончина. Образ птаха увиразнює і підкреслює визначальні риси отамана. Автор вводить вигадані персонажі у сюжет роману, підкреслюючи образи історичних постатей. У діалогах і полілогах між історичними і художніми образами з максимальною правдивістю передається дух зображеної історичної епохи.

Якщо звернутись до ворожого табору, то Петро Никифорович Пташинський також історична постать. Чорний Ворон описує його: «...мишавий чекіст Птіцин (чи Птічкін, чи Канарейкін, як там його у біса) молоде, зелене щеня, що рано вбилося в пір'я..., ...зросійщений хохол-рєнегат» [70]. Зневажливі і принизливі епітети, метафори підкреслюють ворожість і психологічну напругу в протистоянні представників влади і повстанців.

Головний образ отамана є збірним, адже на початку ХХ ст. не один учасник холодноярівського руху діяв під псевдонімом Чорного Ворона, що, можливо, по-перше, спричинено символічним підтекстом вказаного образу птаха, по-друге, більшість учасників, з метою захисту своїх родичів і близьких змушені були змінювати власні прізвища, імена. Будуючи романтичний образ борця-патріота за допомогою психологічно напружених внутрішніх монологів (які інколи набувають інтимного характеру – стосунки з Тіною), реплік інших повстанців, красномовних характеристик з документальних хронік. Із донесення Кременчуцького губ чека Какавишнікова: «Черный Ворон – непримиримо хитрый и упрямый враг. Возраста около тридцати. Высокого роста, черная борода, длинные черные волосы до плеч. Глубоко посаженные глаза тоже темные, взгляд тяжелый, медлительный, выражение лица суровое...» [12]. Зовнішній портрет широко характеризує образ отамана, адже крім опису зовнішніх рис передає внутрішній стан, настрої, риси характеру. «Политически грамотен, бывший офицер царской, а потом петлюровской армии... Сын лесничего, сочиняет стихи» [12]. Такі деталі влучно і позитивно характеризують персонаж як прекрасного організатора з тонкою і чутливою натурою, позбавляючи портрет будь-якої суб'єктивності.

Образ отамана подано в парадигмі «особистість-спільнота-нація», адже протягом роману він взаємодіє із спільнотою (власним загonom), протистоїть спільноті – влади, дбаючи про інтереси своєї нації. Стосунки між отаманом і його загonom були дружні, будувались на взаємоповазі, взаємодопомозі. Яскравим підтвердженням того є епізод, коли Ходя ціною власного життя захищає Чорного Ворона. Крім того, сам отаман хвилювався і дбав про своїх однодумців, прагнув, щоб вони не змінили свої думки, не корилися комуні. На шляху до кордону зустрічає загін отамана Ларіона Загороднього на чолі з Зірвиголова і радіє з того, що вони продовжують боротьбу по всій території України, не звертаючи уваги на скрутне становище. Називає їх молодцями, які продовжують «...нападати на советських активістів та іншу більшовицьку мерзоту...» [258], «...важко боротися з облудою, якщо вона гріє твою останню сподіванку...» [1, с. 222]. Бачачи занепад бойового настрою повстанського загалу, намагається з розумінням відноситься до того, що повстанці залишають ліси і намагаються сховатись у суспільстві. Чорний Ворон виправдовує їх: «...Ніщо так не придушує чоловіка, як безнадія... вимести москаля з рідного краю...» [48]. Та навіть у такі хвилини отаман добирає принизливі мовленнєві конструкції на адресу ворогів народу.

Неоднозначно будуються стосунки між отаманом і нацією. Якщо спочатку боротьби народ підтримував своїх захисників, то коли радянська влада продрозкладка була замінена продподатком, селяни перестали допомагати повстанцям. Чорний Ворон, розчарований таким поворотом подій, все одно продовжує свою боротьбу проти загарбників, мотивуючи це тим, що не вся нація така, що є люди, які потребують їхнього захисту. У розмові з Калюжним Чорний Ворон залишається непохитним і вірним своїм принципам. Калюжний намагається схилити отамана до того, щоб повстанці перестали відкрито, ризикуючи власним життям, нехтуючи особистим щастям, адже сам народ вже не хоче ніяких змін. У мовленні Калюжного автор навмисно використовує художні засоби, які принизливо і зневажливо характеризують мешканців села: «Лупити шкуру

з тих розжирілих на нени селяків, які готові тебе сьогодні продати...» [257]. На що отаман відказує, що не всі люди хочуть коритися існуючому ладу і серед них є національно свідомі представники.

Найгостріше будуються взаємини між Чорним Вороном і представниками Радянської влади, адже саме ця влада називала його «бандитом» за те, що він просто любить свій край, народ, свободу. Характеризуючи суспільно-соціальний стан, отаман добирає найгостріші метафори, епітети, фразеологізми: «Сам сатана вигадав неп, щоб узяти нас за горлянку» [69], «...сама чорна туга співала тими голосами...» [75], «Саме горе жартувало вустами старого...» [258], «З важким серцем ми рушили далі ...» [258]. Подібні мовленнєві конструкції підкреслюють напругу, надають психологічної гостроти.

Зневага до загарбників підкреслюється найпринизливішими вульгаризмами, лайливими звертаннями, описами: «...Були то невеличкі на зріст, карячконогі, пихаті й нахраписті москалі, довготелесі, товстошкурі латиші з крижаними очима, вовкуваті й вічно голодні китайці, яких наші селяни називали «сліпими...» [25]; «кацап'юги... дрібні, кривоногі, але дуже мордаті, з пласкими, налитими кров'ю мармизами», «кацапидла», «вошива кацапня», «Кацап отетерів» [271].

Щоб підкреслити невігластво, невихованість, не людяність ворогів української нації, автор зображує їх у найрізноманітніших ситуаціях, в яких вони проявляють себе з негативних сторін. Так, потрапивши у скрутну ситуацію, проявляють себе як боягузи, не здатні відстояти свою гідність: «Тваю мат'є! Ємеля, рв'юм когті атседова! ... Москалюги миттю звітрилися з палати» [37]. Автор підкреслює зневажливе і нелюдське ставлення загарбників до українського народу, наприклад, коли вони знаходять тіло отамана Чучупака: «Давольно прідуркі! Кто нам наверит, что это сам Чучупака! Атвезьом-ка лучше бандита к с'оо радной матушке! Пусть палюбується» [18]. Вони зневажають жінок, старих людей, не жаліють дітей. Напавши на Мотринський монастир, гвалтують монашок, вбивають усіх поспіль, розграбовують святиню.

Зображуючи представників влади, автор вводить в мову професіоналізми з метою відтворити суспільний лад епохи: «І потяглися до Кременчука всі оті губ ревки, парткоми, БеБе, губ чека, військоми та всілякі інші «коми», яких наплодила комуна» [25]. «Дайоші – кримінальні бандити з дезертирів Червоної армії, котрі часто маскувалися під повстанців» [156], «Каесемівець – від аббревіатури КСМ» [290]. Тим самим В.Шкляр узагальнює образ влади, представники якої не мають облич, імен, а лише виконують певні функції, які нав'язала їм комуністична партія.

Отже, описуючи боротьбу холодноярівців на чолі з Чорним Вороном, В. Шкляр тлумачить їх життя і діяльність у парадигмі «особистість-спільнота-нація», загострюючи увагу на стосунках із владою, можновладцями, народом. При цьому близькість повстанців з народом відчувається у мові персонажів. Особливу естетичну зарядженість текстів, функціональну поліфонічність мови історичних романів творять говіркові елементи, діалектизми тощо. Семантичну систему творів динамізують, увиразнюють і збагачують тропи, зокрема епітети, порівняння, метафори, а також народні поетично-міфологічні фразеологізми, прислів'я, приказки, синтаксичні фігури.

Автор з особливою увагою ставиться до внутрішнього світу Чорного Ворона, вмотивовуючи його поведінку любов'ю до рідної землі, Батьківщини, свого народу. Хоча в той же час головний персонаж, як і будь-яка звичайна людина переживає особисті проблеми (розлука з Тіною). Внутрішні монологи, документальні свідчення, репліки інших персонажів формують цілісність внутрішнього і зовнішнього світу головного персонажу.

Література:

1. Горбач Н. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук. ІСТОРИЧНА ПРОЗА ЮРІЯ МУШКЕТІКА. – Запоріжжя, 2002. – 22 с.
2. Жила О. Василь Шкляр: Де російська мова – там і Росія // Zaxid.net. – 21 вересня 2010. – <http://zaxid.net>.
3. Миколаєнко А. «Чорний Ворон»: сигнал для суспільства / Алла Миколаєнко // ЛітературнаУкраїна. – № 5. – 2011. – С. 3.
4. Романенко О. В. «Чорний ворон» Василя Шкляра: між високою та масовою літературою // Наукові праці. Наук.-метод. журнал. – Миколаїв : Вид-воМДГУім. П. Могили, 2010. – Вип. 128: Філологія. Літературознавство. – Т. 141. – С. 85-89.
5. Стадніченко О. О. Роман В.Шкляра «Чорний ворон»: історична та художня правда // Вісник Запорізького національного університету: Збірник наукових праць. Філологічні науки. – Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2010. – 378 с. – С. 307-312.
6. Старовойт Л. В. Художнє відображення українського національно-визвольного руху у романі В.Шкляра «Чорний Ворон» / Л. В. Старовойт // Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В.О. Сухомлинського: зб. наук. пр. – Миколаїв : МДУ, 2010. – Вип. 6. – С. 91-96.
7. Шкляр В. М. «За логікою роману Чорний Ворон мав загинути» // www.vsiknygy.net.ua/interview/4882/
8. Шкляр В. М. Залишенець. Чорний Ворон [Текст]. – Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2010. – 384 с.